

EDEBİYATTA ALPARSLAN

ALİ ALPARSLAN

Alparslan hakkında tarihî eserlerde oldukça bol malûmat vardır. Geniş manada düşünüldüğü zaman, güzel bir uslûp ile yazılmış tarihî bir eser, edebî neviler arasına girerse de nesir sahasındaki bu eserler umumiyetle tarihî hadiseleri ön plânda tuttuğu için, onlarda, Alparslan hakkında söylenen sözleri, şiirde söylenen sözlerle bir tutmanın imkânı yoktur. Maamafih bu tarihî eserler, edebî görüşten uzak da olsa gene de Alparslan'ın şahsiyeti üzerinde müşterek görüşlere sahiptir. Meselâ bunlardan Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî tarafından 599 (1203)'te yazılmaya başlanan ve Anadolu Selçukîlerinden Keyhüsrev'e 603 (1207) yıllarında takdim edildiği ¹ tahmin edilen *Râhat-us-Sudûr ve Âyet-us-Surûr*'un Alparslan hakkındaki "*Sultan Alp Arslan heybetli, siyaset sahibi, ikbâlli, uyanık, ... eşsiz cihangir, taht süsleyen, memleketler zapteden bir padişah*" ² tarzındaki sözlerine, Selçukîler hakkında yazılmış veya Selçukîlulardan bahseden eserlerin hemen hepsinde rastlanır. Fakat, İslâmî edebiyatta edebî eserlerin çoğu nazım sahasında olduğu için, Alparslan hakkında söylenmiş sözleri de bu sahada aramak icabeder. Böylelikle hem onun şahsiyetinin, şairlere verdiği ve ya onların zihinlerinde uyandırdığı ilham ve düşünceler meydana çıkar, hem de Alparslan'ın edebiyattaki yeri ve ehemmiyeti anlaşılmış olur.

Şüphe yok ki padişah, vezir ve büyüklerin, divanlarda bahs edildikleri yer, umumiyetle kasideler ve medhiyelerdir. Bunlar her ne kadar şahısları medh etme esasına dayanırsa dayansın yine de bazı tarihî hakikatleri ifadeden uzak değildir. Bu yüzden bazen tarihî kaynaklarda bulunmayan malumâtı bir şairin divanında bulmak mümkün olabilmektedir. Söylemeğe lüzum yoktur ki padişahın sahâvet, dirâyet, cesâret, memleket idaresindeki kudret ve adâleti, edebiyatta en çok akisler yapan taraflarıdır. Biz de bu durumu nazarı itibara alarak eli-

¹ Muhammad İbn Ali İbn Süleyman Ar-Rawandî, *Râhat-us-sudur ve Âyet-as-Surur* (Edited by Muhammad Iqbal), E.J.W. Gibb. Memorial new series II. London 1921. Sahife 62-63, ve aynı eserin Ahmed Ateş tercümesi, s. XVII-XVIII, 62.

² A. Ateş tercümesi, Ank. 1957-1960, s. 115.

mizdeki imkânlar tahtında ve tarihî bir sıra takip ederek Alparslan'ın edebiyatta ne şekilde tezahür ettiğini tetkike geçebiliriz.

Alparslan, Büyük Selçukluların ikinci büyük padişahı olup 455-465/1063-1072 yılları arasında saltanat sürmüştür. Yaptığı fetihlerden dolayı Abbâsî halifesi El-Kâim kendisine "Azd-ud-Devle", "Burhan-ı Emir-ul-Mü'minin ve Ebu Şuca lâkaplarını vermiştir. Bu yüzden Alparslan'ın ismi tarihî eserlerde umûmiyetle Sultan Azd-ud-Devle Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Bey Dâvûd b. Mikâil b. Selçuk b. Dukak şeklinde geçer ve yukarıda zikrettiğimiz üç lâkabı şiirlerde de yer alır. Selçuklular devleti, Abbâsî saltanatından sonra bilhassa doğuda birçok islâm ülkelerini bir hükümet altında toplayan ikinci büyük islâm devletidir. Büyük Selçuklu Sultanlarının büyük fetihleri ve memleket dahilinde hayırlı işleri, icraatı, ilim, san'at ve edipleri himaye ve teşvikleri, azamet ve şevketlerinin artmasına sebep olmuştur. Devrin büyük şairi Muhammed b. Abd-ul-Melik Muizzî (+40-521/1048-1124-7) Büyük Selçukluların bu azametini, "*Der Meth-i Sultan Sencer*" adlı kasidesinde şu beyitlerle pek güzel ifade eder.

هم بمشرق هم بمغرب نور از آن گوهر رسید	گوهر سلجوق کن نور بخارا در رسید
نام ایشان در جهاندارى بهر کشور رسید	ابتدا از طغرل و جفرى در آمدگار ملك
جوش جیش او بقصر و خاهاه قیصر رسید ³	آننگهی بر تخت عم بنشست شه آب ارسلان

Alparslan'ın şiirde ne şekilde geçtiğini anlamak için önce coğrafi saha itibariyle Selçukîlerin hükümler olduğu İran'da yetişen şairlerin eserlerine bir göz atmak iktiza eder. Selçukîler iş başına geldikten sonra, Gazneliler devrinde olduğu gibi edebiyata gerekli alâkayı gösterdiler ve büyük hizmetler yaptılar. Gazne Sarayından tevarüs edilen bir anlayışla, Selçuk büyüklerinin ve vezirlerinin sarayları da şairlerle dolu idi. Hatta Sultan Melikşah ve Horasan hakimi olan Doğan Şah b. Alp Arslan farsça şiir söyleyen büyüklerdendir⁴.

1 — Selçukîler devrinde fars edebiyatı büyük şairler yetiştirmiştir. Bunlardan birçoğunun eserleri maalesef bize kadar gelememiştir. Hatta

³ Selçukluların cevheri yani aslı, Buharada, Nur Kasabasından olup doğuya ve batıya yayılan ışık, Selçukluların aslını teşkil eden bu cevherden meydana gelmiştir. Tuğrul'dan önce Çağrı iş başına geçti, her ikisinin memleket feth etmekteki şöhreti, her tarafa, her memlekete ulaştı. Sonra Alparslan, amcasının tahtına geçti ve askerinin şöhreti, Bizans'a kadar yayıldı. Bk. *Divân-ı Emir Muizzî* (Abbas İkbâl neşri, Tahran 1318 Şemsi, S. 151).

⁴ Said Nefisî, *Tarih-i Nazm a Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârsî tâ pâgân-i karn deham-i hicrî*, Tahran 1344 Şemsi, S. 49-50.

bazı şairlerin ise ancak adları kalmıştır. Mühim şairlerden olan Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. İsmail Lâmiî-i Gürgânî-i Dehistânî (Doğumu 392-393/1001-1002) Alparslan'ın saltanatına kadar yaşamıştır, ve Selçukilerin ilk saray şairidir. Divanı elde değildir. Elde mevcut şiirlerinden ve tarihî eserlerden anlaşıldığına göre kendisi, Alparslan ile Nizamülmülk'ün meddahi idi⁵. Lâmiî, bir şiirinde Alparslan'a halife tarafından verilen Ebu Şuca ve Burhan-ı emir-ül-müminin lâkaplarına da temas ederek onun cihangirliğini övmekte ve padişahlığın âdetâ tarifini yapmaktadır:

ملك را شاهنشاه و سلطان چنين بايد چنين
 گه نهيپ او بمصرو گه سپاه او بچين
 از حد غزوينش لشکر تا حد انطاکیه
 از حد اوغانش موکب تا حد مافارقين
 در جهان ايدون کدامين شاه جز کهف الانام
 بو شجاع الب ارسلان برهان مير مؤمنين ،

“Ülkeye, kimi zaman korkusu, Mısır'a varan; kimi zaman ordusu, Çin'e saldıran böylesine bir padişahlar padişahı ve sultan gerektir. Gazne sınırından ordusu Antakya'ya kadar ılgar etmeli; saltanat alayı Ogan'dan Meyyafârikin'e kadar varmalı. Ebu Şuca (secaat sahibi) Burhan-ı emir-ül-müminin (Emir-ul-muminin delili) Alparslan'dan başka kainatta halkın sığınacağı hangi padişah vardır.”

2. Lâmiî'den sonra saray şairlerinden Emir-uş-şuaralık makamına ulaşmış olan Hâce Abd-ül-Melik Burhânî-i Nişâbûrî (409-465 / 1018 - 1072)nin de Alparslan hakkında şiirleri olduğunda şüphemiz yoktur. Zira meşhur Muizzî'nin babası olan bu zat, Alparslan'ın meddâhi ve o devrin de emir-uş-şuarası idi. Maalesef bu şairin hayatı ve eserleri hakkında oğlu Muizzî'nin Çehâr Makâle sahibi Nizâmi-i Arûzî'ye 510/1116'da verdiği malûmat ile Muizzî'nin şiirlerinden başka elde mevzûk bir malumat yoktur⁷. Muizzî'nin verdiği malûmata göre Burhânî, Alparslan'ın şairi olup onun lütûflarına mazhar olmuştur. Muizzî'nin, kasidelerinde babasına dair verdiği bilgi ile Çehâr Makâle'nin münderecatının aynı oluşu, Burhânî'nin, Alparslan'ın şairi olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Burhânî tahallüsü ise büyük bir ihtimalle, Abbasî halifesinin Alparslan'a verdiği Burhan-ı emir-ül-müminin lakabından ileri gelmektedir. Yani Burhanî de Alparslan'ın şairi olduğuna göre bu lâkabı almış veyahut bu lâkap kendisine sultan tarafından verilmiştir. Burhânî'nin bugün yalnız,

⁵ Abbas İkbâl, *Vezaret der ahd-i Selâtin-i buzarg-i Selçukî*, Tahran, 1338 Şemsî, s. 80.

⁶ Abbas İkbâl'in yukarıda adı geçen eseri, s. 80.

⁷ Nizâmi-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (Gibb neşri 1327) ve Abbas İkbâl'in zikr edilen eseri s. 76-80.

Kazvin emiri Zû's-saadât Fahr-ül-Meâli Ebu Ali Şerefşâh Alevî-i Ca'ferî'yi medheden kasidesinin teşbib kısmı elimizdedir ⁸.

3 — Devrin mühim bir siması da Burhanî'nin oğlu olan meşhur şair Emir Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulmelik Muizzî (440-52/1048-1124,27) dir. Muizzî, daha ziyade Alparslan'ın oğlu Melikşah'ın şairi sayılırsa da divanında Alparslan'a temas eden beyitleri vardır.

Muizzî, Melikşah zamanında "emir-uş-şuaralığa yükseldi. Muizzî lâkabı da aslen Melikşah'ın lakabı olup, kendisi tarafından şaire verilmiştir ⁹. Muizzî'nin divanı bir kasideler mecmuası gibi görünürse de devrinin birçok tarihî hadiselerine ışık tutması bakımından pek mühim bir eserdir. Medhiyelerinde pek canlı girizgâhlar ve teşbiblerden sonra methettiği kimseyi oldukça realist bir görüşle anlatır.

Rey hakimi Ebu Sehl Abdurrahim'in medhi hakkındaki kasidelerinde fırsatını bularak, babası gibi kendisinin de şairlikte usta olduğunu ve her ikisinin de beğenildiklerini hem Alparslan'ın hem de oğlu Melikşah'ın adlarını anarak anlatır.

من باقبال ملکشاهی چنین مقبل شدم همچو برهانی بفر پادشاه اب ارسلان ¹⁰

"Padîşah Alparslan'ın şanı ile, Burhanî nasıl makbul bir kimse olduysa ben de Melikşah'ın ikbaliyle öylece makbul oldum."

Bu beyitte Alparslan (keza oğlu) şevket ve şan sahibi olarak anılırlar. Keza, Hemedan hakimi Seyyid Ebu Hâşim Alevî-i Hase-nî'nin methi hususunda yazdığı kasidesinin ilk iki beytinde Alparslan'a karşı olan saygısını, minnetini ve O'nun, babası Burhânî'ye gösterdiği alâka ve verdiği ehemmiyeti dile getirerek hem Alparslan'ın hakşinaslığını över hem de kendisiyle birlikte babasının ehemmiyetini belirtir.

مقبل شد این حکیم جهان از قبول تو تا بخت رخت پیش حکیم جوان نهاد
هست از تو منتظر که نهی حشمت پسر چنانکه حشمت پدر اب ارسلان نهاد ¹¹

"Bu genç hakim, senin onu kabul etmen ile makbul oldu, kıymet kazandı da varını yoğunu, bahtını ve ikbalini genç hakimın huzuruna götürdü teslim etti. O, senden oğlunun haşmetini kabul etmeni bekliyor; nitekim nasıl ki Alparslan onun (yani Muizzî'nin) babasına hürmet göstermiştir."

⁸ Şair Nefisi, aynı eser ve Abbas İkbâl, aynı eser s. 84-85.

⁹ Bk. *Divân-ı Muizzî*, (Abbas İkbâl nşr. Tahran 1318, S. 666).

¹⁰ Bk. *Divân-ı Muizzî* s. 636.

¹¹ Bk. *Divân-ı Muizzî* s. 186.

Muizzî, esas iibariyle Melikşah'ın şairi olduğu için divanında Alparslan'a ait doğrudan doğruya bir medhiye yoktur. Fakat buna rağmen muhtelif vesilelerle divanında 37 yerde (yani beyit veya kıt'a da) Alparslan'a atıfta bulunmuş adını zikretmiştir. Bu atıflar, muhtelif cepheleriyle Alparslan'ın da medhi demektir. Şimdi divanın muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olan bu beyitlerin en mühimlerine bir göz atalım :

a - yıldızı kutlu, talihli :

در سرای پادشاهی بر سر رخساری چون ملکسلطان و چون الب ارسلان نیک اخترست.¹²

"O (Melik Sencer), padişahlık saray ve tahtında, tıpkı Melikşah ve Alparslan gibi yıldızı kutlu bir kimsedir,,

شاه گیتی ارسلان ارغوکه چون الب ارسلان هست بر شاهان گیتی کامران و کامکار¹³

"Dünya padişahı Arslan Argu, Alparslan gibi bütün dünya padişahlarına üstün olmuş, hepsinden fazla muradına ermiş, maksadına ulaşmıştır."

b - hatırlanış :

بالمظفر برکیارق آن که در شاهنشاهی یادگار است از ملک سلطان و الب ارسلان¹⁴

"Ebu'l-Muzaffer Berkyaruk, padişahlıkta, Melikşah ile Alparslan'dan bir yadigârdır."

ملک شاه و الب ارسلان را تو فخری که پیش از ملک شاه و الب ارسلان¹⁵

"Sen Melikşah ve Alparslan için iftihar vesilesisin. Zira sen onlardan öncesin."

c - Kudret, cesaret timsâli :

گرفتی بخش سال ایران و توران نمودی دل و زور الب ارسلانی¹⁶

"İran ve Turan'ı altı sene içinde fethettin, Alparslan'ın cesaretini ve kudretini gösterdin."

d - Kahraman :

چو الب ارسلان بر عدو کامکاری چو سلطان ملک شاه برجهان عدل کستر¹⁷

¹² adlı kaside, Divan, s. 112. در تهنیت عید ومدح ملک سنجر

¹³ adlı kaside, Divan, s. 215. در مدح ملک ارسلان ارغو الب ارسلان

¹⁴ adlı kaside, Divan, s. 577. در مدح سلطان ابالمظفر برکیارق

¹⁵ adlı kaside, Divan, s. 697. در مدح سنجر

¹⁶ adlı kaside, Divan, s. 706. در مدح سلطان ملک شاه

¹⁷ adlı kaside, Divan, s. 347. در مدح برکیارق

“Alparslan gibi düşmanın karşısında galip gelir arzu ve muradına erişirsin; Melikşah gibi dünyada adaleti yayarsın.”

e- Yüce makam sahibi:

زین مبارک اتفاق و زین همیون اتصال
 18 تأم و الب ارسلان شادند در خلد برین

“Bu kutlu ittifaktan ve bu mübarek karşılaşma ve buluşmadan dolayı Halife Kâim ile Alparslan (m ruhları) cennette memnundurlar.”

Görüldüğü gibi Alparslan, Muizzî'nin divanında muhtelif şekilde tezahür etmiş bilhassa cesaret ve kudret sahibi olarak görünmüş bir yerde de Abbasi halifesi ile bir tutulmuştur. Biz, tekrardan kaçınmak için birkaç numune ile iktifa ettik. Zira diğerleri de aynı mevzular etrafında dönmektedir.

4 — Muizzî'nin muasırı ve fars edebiyatının Gazne'de yetişmiş büyük sûfi şairi Hakîm Ebu'l-Mecdûd b. Âdem es-Senâî-i Gaznevî (465-526/1072-1131) başlığı altındaki uzun kasidelerinde Nişabur şehrinin görüp geçirdiği hadiseleri ibretle ve nasihat-âmiz ve hakimâne bir tarzda anlatırken Alparslan gibi bir büyük şahsın bile toprak olduğuna işaretle dünyanın fâniliğini ve dolayısıyla bu durumdan ibret alınması lâzım geldiğini, yaptığı şöhret ve bıraktığı tesir dolayısıyla Alparslan'ı misal getirmekle ifade etmektedir. Şair,

دلا تاکی در این زندان فریب این و آن بینی
 19 یکی زین چاه ظلمانی برون شو تا جهان بینی

beytiyle başlayan kasidenin sonlarında “*ikbale naz, idbara da, kurtuluş için uçuş gerektir ama gözünü bir yumdun mu ne bunu görürsün ne şunu*” mealindeki

چو آید نازش و بالش بر اقبالی و ادباری
 20 که تا برهم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی

beytinden sonra sözü Alparslan'a getirerek,

“Alparslan'ın başını gördün, yücelikte gök üstüne çıkmış, yükselmişti. Şimdi gel de Merv'de toprak içinde Alparslan'ın vücudunu gör”

سر الب ارسلان دیدی ز رفعت رفته برگردون
 بمر و آ تا کنون در گل تن الب ارسلان بینی

yani gel yüce sultanın toprak olmuş vücuduna bak da ibret al der. Şa-

18 adlı kaside, Divan, s. 656. در مدح مقتدی خلیفه و ملاقات ملکشاه با او

19 Müderris Razavî, *Divan-ı Hakîm Eba'l-Mecdûd b. Âdem es-Senâî-ul-Gaznevî* Tahran 1920 h. ş. s. 525.

20 Aynı eser s. 580. Ayrice bk. Râvendî, *Rahat-us-Sudur* (Muhammed İqbal neşri s. 121), beytin burada ikinci mısraı بینی الب ارسلان بینی şeklinindedir.

ir, büyük bir şahsın toprak olmuş vücudunu misal getirerek dünyadan ibret alınması gerektiğini anlatır.

5- Reis-i Şehid Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali Ebi Tayyib-i Bâherzî (ölümü 467/1074), Alparslan devrinin tanınmış şair ve bilginlerindedir. Arapça ve Farsça divan sahibi olan Bâherzî'nin Farsça divanı kaybolmuştur. Bir bendi ve birkaç kıt'asından başka elde bir şeyi yoktur. Arapça şiir söyleyen İranlı şairlerden bahseden Dumyet-ül-kasr ve usretu ehl-il-asr adlı eseri çok meşhurdur ²¹.

Sadrüddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali-el-Hüseynî, *Ahbâr-ud-Devlet-is-Selçukîyye* (Necati Lügâl tercümesi Ank. 1943) adlı eserinde, iki hadise dolayısıyla Bâherzî'den bahsetmektedir:

a. Vezir Amîd-ul-Mülk Ebu Nasr el-Kundurî'nin, Harezm şah'ın kızını Alparslan'a isteyecek yerde, kendisine nikahladığı hakkındaki dedikodulara binaen hapsedilip bir müddet sonra 469/1066 da öldürülmesi üzerine, Bâherzî'nin Alparslan'a hitaben arapça bir mersiye yazdığı bildirilmektedir ²². Eserde bu mersiyenin yalnız bir kıt'ası mevcuttur:

و عمل ادناه و اعلى محله
قضى كل مولا منكما حق عبده
.....
و برأه من ملكه كنفاً رحباً
فخول الدنيا و خولته العقبى

“O, en aşağıdaki bir memurunu tayin ile onun mevkiini yükseltti. Sizden bir efendi (Büyük), kölesinin hakkını yerine getirdi.”

“Memleketinde ona geniş bir bölge tahsis etti. Dünyayı ona ihsan eyledi; o da onun âhretini temin etti.”

İsim zikredilmeden söylenen bu mısraların pek politik bir eda taşıdığında şüphe yoktur. Zira, Bâherzî, vezir olan Amîdulmülk'ün arkadaşıdır. Mersiye'nin takdim edildiği kimse de devrin sultanı Alparslandır. Burada bizce mühim olan cihet,, haklı veya haksız, öldürülmüş olan vezir hakkında bir mersiyenin Alparslan'a hitaben yazılabilmesidir. Bu durum, sultanın böyle bir mersiyeyi normal karşıladığına bir delil sayıldığı gibi onun toleransına da bir misal teşkil etmektedir.

b. Keza aynı eserde Fars vilâyetindeki bir kalenin, Gence ve civarının valisi olan Fadlûn'a verilmesinden sonra mezkûr Fadlûn'un isyanı sebebiyle bu kalenin, Nizamülmülk tarafından fethedildiği haberinin gelmesi üzerine Bâherzî'nin bu muzafferiyetin fetihnamesini yazdığı zikredilmekteyse de bunun nazım mı nesir mi olduğu bildiril-

²¹ Saïd Nefisî'nin, yukarıda adı geçen eseri.

²² *Ahbâr-ud-Devlet-is-Selçukîyye* (N. Lügâl tercümesi, Ankara 1963, s. 16-18).

memektedir²³. Maamafih şair bir zat olan Bâherzî'nin böyle bir muzafferiyeti nazmen kaleme aldığı düşünölmek iktiza eder.

6- Abdurrahman İyâzî-i Serahsî (V. H/XI. M. asır Alparslan'ın ve Melikşah'ın saray şairi idi. Kendisinden birkaç parça şiirden başka bir şey kalmadığı için memduhu hakkında neler yazdığı da malumumuz olamamaktadır.

7- Şeref-üz-zaman Ebu'l-Mehâsin Zeynuddin Ebu Bekr Ca'fer b. İsmâil Ezrakî-i Herrevî (V. H/XI. M. asır).

Uzun müddet Toğ anşâh b. Alparslan'ın saray şairliğinde bulunmuş olan muktedir bir şairdi. Toğ anşâh'tan bahsederken Alparslan'a temas ettiği düşünölebilir.

8- Melik İmâd Zevzenî-i Rüdbarî (VI H./XII M. asrın başına kadar yaşamıştır) Melikşah'ın saray şairi olan bu zatın, Melikşah'ı medhederken Alparslan'dan bahsettiğini düşünöbiliriz. Kendisinden ancak üç kaside ve birkaç kıt'a şiir kalmıştır. Hakkında başka malûmatımız yoktur.

9- Abdülhamid Ebherî-i Gaznevî (VI. H/XII M. asrın başına kadar yaşamıştır) Alparslan ile Melikşah'ın saray şairi olarak bilinen şairin, Alparslan hakkında şiirleri olduğu şüphesizdir. Yalnız bunun da bugün ancak bir kasidesi ile birkaç kıt'asından başka bir şey elde mevcul değildir.

10- Ebu'l-Meâli Nahhâs-ı İsfehânî (ölümü 517 H/1123 M) adlı bu şair, bir müddet Alparslan'ın hizmetinde bulunduğuna göre onun hakkında şiirleri olduğuna pekâlâ hükmedilebilir. Maalesef bu şairin de birkaç kıt'a şiirinden başka bir şey kalmamıştır.

11- XI-XII. asırlar arasında, doğu Anadolunun mühim merkezlerinden biri olan Ânî şehrinde yetişmiş türk âlim ve şairlerinden Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mes'ud, 562/1166'da yazmaya başlayıp ve 608/1211'de bitirerek Anadolu Selçukî Sultanı İ. İzzeddin Keykâvus'a takdim ettiği farsça büyük manzum tarihi eseri olan *Enis-ul-Kulûb*'un sonunda Gaznelilerden sonra Selçukîlerden bahsederken Alparslan'a temas etmektedir²⁴. Buradaki bilgi, edebî olmaktan ziyade tarihî olup eserin "Hilâfet-i Kâim" kısmında geçmektedir. Şâir

²³ Aynı eser s. 29, 30.

²⁴ *Enis-ul-Kulûb*'un tek nüshası Ayasofya Kütüphanesinde 2984 numarada kayıtlı olup 28.000 beyitten müteşekkildir. Eseri ilk önce Prof. Dr. F. Köprülü tedkik etmiştir. Bk. *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten c. VII, sayı 27. Ankara 1943.

E b u N a s r, önce Alparslan'ın Ermeniye'deki askerî harekâtına temas ile bunu, babasının intikamını almak için yaptığını²⁵;

از او يك پسر ماند الب ارسلان   شد از سلطنت شاه جمله جهان
میان بست از بهر دین مردوار   که کین پدر را شود خواستگار

söyledikten sonra Ânî şehrini alarak²⁶ oradaki kiliseyi cami'e tahvil ettiğini cuma namazını orada kıldığını söyler ve sonra Romain Diogène'nin Alparslan'ın fikrinden haberdar olduğu ve hazırlıklara başladığı ve intikam almak istediği anlatılır.

خبر رفت زبصر روم از این   که الب ارسلان بستد از کفر کین
دیوجین بشنید کار آنچنان   کمر بست در کین الب ارسلان

Bundan sonra şâir, Malazgird savaşını ele alarak Alparslan'ın Bizans imparatorunun küçük gördüğü, düşman ordusunun çok fazla olduğu, yapılan muharebede Diogène'nin ve karısının dahi ele geçtiği şu beyitlerle ifade edilir :

از او آکھی یافت الب ارسلان   بگفت او که باشد خود اندر جهان
اگرچه فزون بود دشمن زخدا   ز تا بید و نصرت رسیدش مدد
مصافش بداد و چنانش شکست   که بگرفت همچو زنانش بدست
هم برزد آن لشکر بی شمار   بر آورد از دشمن دین دمار

Bundan sonra şair, Sultanın Horasan'a gidişini ve orada çadırda içeriye giren kölenin kendisine nasıl hürmetkârâne yaklaştığını ve nasıl öldürdüğünü realist bir ifade ile anlatır.

چو الب ارسلان سوی ترمد رسید   بدان جایکه مدتی آرמיד
بحیمه در آمد بی چاکری   چنان خاک بوسان بحد متکری
جو نزدیک شد دشنه بر کشید   بزنا که وسینه اش بر درید

Buraya kadar zikrettiğimiz beyitlerden anlaşıldığı veçhile şair, Alparslan'dan tarihî vakayı içinde hayatından bahşetmektedir.

12 - XIII. asrın büyük sūfisi Mevlana Celaleddin Rumî (604-672/1207-1273) de birer vesile ile edebî bir şekilde hem *Mesnevi'*-sinde hem de *Divan-ı Kebir'*inde Alparslan'ın adını birer beyitte zikretmiştir.

Mesnevi''deki beyit III. Ciltte,

²⁵ Bu bilgi hakikate uygun değildir. Bk. Köprülü'nün Belleten'deki makalesi.

²⁶ Ânî şehri 457-1064'te alınmıştır.

نظر کردن پیغامبر علیہ السلام باسیران و تبسم کردن و کففتن کی عجبیت من قوم یجرون الی
الجنة بالسلاسل و الاغلان²⁷

Yanî, Bedir savaşından sonra müşriklerin iplerle bağlanmış bir halde Peygamberin huzurundan geçirilirken “Peygamber’in esirlere bakarak gülümsemesi ve şaşarım o topluluğa ki onları iplerle, zincirlerle bağlı olarak cennete sürüklemeler buyurması” kısmında peygamberin güldüğünü gören esirlerin ağzından söylenmektedir. Beyit şudur :

ما هزاران مرد شیر الب ارسلان   با دو سه عریان سست نیم جان
این چنین درمانده ایم از کثر رویست   یا ز اختر هاست یا خود جادویست

“Biz binlerce Alparslan gibi arslanlar (arslan erkekler) olduğumuz halde şu iki, üç çıplak, zoif, yarı canlı kişilere karşı bu çeşit acze düşmemiz, ya eğri yürüyüşümüzden, ya yıldızın hükmünden, yahut da büyüden.” Burada bütün hikayeyi yazmamız sözü uzatmak olacağından ancak şu kadarını söyleyelim ki Peygamberin gülümsemesi, sonradan müslüman olacak ve cennete girecek bu arslan gibi kimseleri bilmesinden dolayıdır. tabiatıyla esirler, o anda peygamberin gülümsemesindeki manayı anlayamamışlar bu yüzden Arapları “iki üç çıplak, zayıf, yarı canlı kişiler” e ve kendilerini ise cesaretle, kuvvette, kudrette Alparslan’a teşbih etmişlerdir. Dinî-tasavvufî hava içindeki bu beyit hakikaten güzeldir ve şairanedir.

Divan-ı kebîr’deki beyit ise,

من کجا بودم عجب بی تو این چندین زمان   در پی تو همچو تیر در کف تو چون کمان

matla’lı gazelin içinde bulunmaktadır. Şâir, bu gazelinde aşağı-yukarı, mevzu birliğine riayet ederek Tanrı ve kulun nasıl olup da birbirinden uzak olduğuna işaretle yani, Tanrı’yı aramakta, arkasından uçan bir ok ve elinde bir yay gibi olduğu halde bunca zaman ondan nasıl olup uzak olduğunu anlatmakta sonra Hallac-ı Mansur’un “hayat ölümdedir” mealindeki sözlerine atıfta bulunmakta ve arkasından da güzel ve edebî ölçülere pek uygun şu Türkçe beyti zikretmektedir :

اچیلردر گزلی خوش نسا اول قشلی   الدرر یز سواری کدر اول الب ارسلان

Divan-ı Kebîr’i²⁸ neşreden İranlı âlim Bediuzzaman Firuzan-

²⁷ R. A. Nicholson, *The Mathnawi of E. Jalalu’d din Râmî*, III. text, Leiden 1929. beyit No 4482; Mesnevi’nin Konya Müzesi nüshasında ise beyit 4484 dür. Bk. A. Gölpinarlı tercümesi c. III 1943. Bize bu beyti haber veren hocam A. Gölpinarlı’ya teşekkür ederim.

²⁸ *Külliyat-ı Şems-i Tebrîzi ya Divan-ı Kebir*, c. IV, s. 280. Bediuzzaman Firuzanfer basımı Tahran Üniversitesi Yayınları. 1339 Şemsi.

fer, birinci mısradaki خوش نسا اول قشلىرى kelimelerinin başka bir nüshada da خوش نسا اول قشلىرى şeklinde olduğunu zikrediyor. Türkiyedeki nüshalarda ise bu kısmın, خوش نشاندق قشلىرى şeklinde geçtiğini görüyoruz. (Bk. Abdülba ki Gölpinarlı'nın "687. yıldönümünde Mevlâna" adlı 1960 ta Konya'da basılmış olan küçük eserdeki "Mevlana'nın doğumu ve anadili üzerinde" adlı makalesi).

Mevlâna, gözleri, daha doğrusu gözü çevreleyen kirpikleri, okçulara, kaşlar da yaya teşbih etmekte ve bu münasebetle Alparslan'ı hatırlamaktadır. Yani, beytin birinci mısraı, edebî mazmunların güzel bir numünesi olarak tezahür ederken ikinci mısra da birinci mısradaki okçular münasebetiyle Alparslan'ı bir kahraman olarak göstermektedir. Bu da Alparslan'ın ve kahramanlığının unutulmadığına dair delilidir.

13 - Osmanlılar devrinde, XVI. asırda yaşamış olan müderris Ahmed b. Muhammed Bursevî (ölm. 977/1569-70) *Selçuk-nâme* adlı mensur eserinde manzum olarak kaleme aldığı Malazgirt savaşı dolayısıyla Alparslan'dan bahsetmektedir. Savaş esnasında rüzgârın muhtelif taraftan estiği ve ortalığın toz toprak içinde bulunduğu bir sırada duruma üzülen Alparslan, atından yere inerek Tanrıya duada bulunuyor:

"Alp Arslan bu hali görüp, aından inip secdeye varup Allahu Taâlâ'ya münacat idüp dedi ki :

*Ey muîn u nâsır u hayy u ebed
Lûtfedüp biz kullara ırgür meded*

.....
*Etti Alparslan bu vechile duâ
Hâceti ni eyledi Allah revâ*²⁹

Şiiriyet tarafı pek az olan bu beyitlerin tarihî bir hakikatı belirtilmesinden başka bir şey göstermediği düşünülürse de hadisenin bir yerinde, nesri kesip bahsedilecek mevzua nazmen devam etmesi, o hadiseye ve Alparslan'a verilen ehemmiyeti gösterir.

Şüphe yok ki Malazgird savaşı dolayısıyla daha başka şairlerin de şiirleri vardır. İbn - ul - Esir (556-633/1160-1235) *el-Kâmil fi't-tarih*

²⁹ Eser hakkında bilgi için bk. Dr. Erdoğan Merçil, *Ahmed b. Mahmud'un Selçuknâmesi*. Tarih Dergisi, İst. 1969, sayı 23. Tarihçi arkadaşımız E. Merçil bu eser üzerinde çalışmaktadır. Bizi bu eserden haberdar ettiği için kendisine teşekkür ederiz. Yukardaki, iki beyit, *Tarih Enst. Dergisinin* II. sayısındaki *Türkçe Selçuknâmeğe göre Malazgird Savaşı*, adlı makalesinden alınmıştır. Bk. aynı dergi, yıl 1971. Sayı 2, s. 16-49.

adlı meşhur tarihinde bu zafer dolayısıyla şairlerin Alparslan'ı medheylediklerini haber verir fakat bunların isimlerinden bahsetmez³⁰.

Yapılan bu araştırmadan anlaşıldığına göre Alparslan, edebiyatta şairlere iki şekilde mevzu teşkil etmiştir.

a - Devrinin edebî kaidelerine uygun olarak şâirlerin "memdûh" u olmuş;

b - İslâmî edebiyatta yer etmiş bazı tarihî şahıslar gibi, devrinde ve devrinden sonraki şâirler tarafından bir kahraman telâkki edilmiş ve edebiyata malolmuştur³¹.

³⁰ İbn-ul-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, Kahire 1347. c. VIII, s. 110.

³¹ Alparslan, Tanzimat'tan sonraki devrede de edebiyatta görülür. Bu husus için, *Türkiyat Mecmuası*'na bu sayısındaki Prof. Dr. Mehmed Kaplan'ın makalesine bakınız.